

ROMANLARIN MARUZ KALDIKLARI DAMGALANMA VE DIŞLANMA MEKANİZMALARI: UŞAK ÖRNEĞİ

A. Çağlar DENİZ*
Merve BALCIOĞLU**
Abdulkerim DİKTAŞ***

Özet

Uşak kentinde 2014-2016 yılları arasında yapmış olduğumuz araştırmalarda kentte yaşayan üç ayrı Çingene grubunun varlığına denk geldik. Bu gruplar Rom (Demirci), Lom (Elekçi) ve Abdal gruplarıydı. Makale içinde belirteceğimiz nedenlerle tüm bu grupları Roman olarak ifade ettik. Çalışmamızın merkezinde Uşak'ta yaşayan bu grupların damgalanma ve toplumsal dışlanma mekanizmalarına nasıl maruz kaldıkları, bu gruplara ilişkin sosyal içerme ve entegrasyonun nasıl olabileceği konuları yer almaktadır. Çalışmamızda Goffman'ın damga teorisi; gözlem, mülakat, odak grup gibi nitel araştırma yöntemleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Roman, Toplumsal Dışlanma, Sosyal Dahil Edilme, Damgalanma, Uşak.*

Stigmatization and Exclusion Mechanisms Against Roma People: The Sample of Uşak City

Abstract:

We found three groups of gypsy people live in Uşak city during our research between 2014-2016. These groups are called Rom People (Demirci), Lom People (Elekçi) and Abdals. We called all these groups as Roma People according to some reasons. Our focus is stigmatization and exclusion mechanisms against to Roma

* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

** Arş. Gör. Uşak Üniversitesi İİBF

*** Arş. Gör. Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi

People in Uşak and how their social inclusion and integration could be implemented. We conduct our research via stigmatization theory of Goffman in quantitative techniques such as observation, interview and focus group studies .

Key Words: *Roma People, Social Exclusion, Social Inclusion, Stigmatization, Uşak city.*

Giriş

Tarihçiler Kafkasya için "Dillerin Dağı" lakabını takmışlarsa da, Anadolu'nun Kafkasya'dan pek kalır yanı yoktur. Türkiye'de yaşayan etnik kimlikler ve yerel diller konusunda resmi rakama pek az rastlansa da, 2008 yılında basına yansıyan bir haber devletin bu konuda çeşitli araştırmalar yaptığını göstermektedir (<http://www.milliyet.com.tr>, 06.06.2008). Türkiye'de yaşayan topluluklardan biri de tarihsel süreç içerisinde Kıpti ya da Çingene olarak adlandırılan Roman ve Roman gibi yaşayan topluluklar yani Romlar, Lomlar, Domlar ve Abdallardır. Yukarıda verdiğimiz yannotta 700.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğu iddia edilen Çingenelerin sayısı hakkında 500.000'den 5.000.000'a kadar farklı rakamlar telaffuz edilmektedir.1946 yılındaki nüfus sayımı esnasında 4.656 kişi Dünya Bankası'nın 2010 verilerine göre bazı Avrupa ülkelerinde yaşayan tahmini Roman¹ nüfusunun genel nüfusa oranı şu şekildedir: Türkiye: %3,78, Romanya: %8,63, Bulgaristan: %9,94, Macaristan: %7,49, İspanya: %1,63, Slovak Cumhuriyeti: %9,02, Fransa: % 0,62, Kosova hariç Sırbistan: %8,23, Makedonya %9,56'dır (Estimates on Roma population in European countries: <http://www.coe.int/en/web/portal/roma>: 08.03.2016). 2015 yılı itibarıyla 78.741.053 kişilik bir nüfusa sahip olan Türkiye'de Dünya Bankasının 2010 yılındaki tahminini esas aldığımızda yaklaşık 3.000.000'lük bir Roman nüfusundan bahsetmek mümkündür.

Araştırma sahası olarak Ege Bölgesinde önemli ulaşım güzergâhlarında yer alan eski bir sanayi kenti olan Uşak (Doğanay ve Deniz, 2014: 5-20) seçilmiştir. Uşak şehri genelinde Roman ve Roman gibi yaşayan gruplara

¹ Roman kavramı İngilizcedeki Roma (Romlar) kavramının tercümesi olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar Uluslararası Çingene Komitesi (CIT) 1971 yılında Çingene kelimesi yerine Roma adını kullanmayı kabul etse de bu kavramın Türkiye'de yaşayan diğer Çingene grupları olan Lom, Dom ve Abdalları kapsamadığı açıktır. Batı merkezli bu kavramın AB tarafından da Türkiye'deki çalışmalara adeta dayatılması, Türkiye Çingenelerinin kimlik oluşma süreçlerinin dış müdahalelere ne denli açık olduğunu ortaya koymaktadır. Çingene kelimesinin pejoratif manalarını göz önüne alarak, makale içerisinde toplum tarafından da daha genel kabul görmüş olan Roman ibaresinin Çingene kavramının anlamı yüklenerek kullanılacağını söylemek isteriz.

Göçebe yahut Cingen ibareleri atfedilmektedir. Uşak kent merkezinde 1897 yılından beri var oldukları kayıtlı olan Çingeneler aslında Rom (Demirci), Lom (Elekçi) ve Abdal gruplarından oluşmaktadır. Abdal grubu da Göğem Abdalı ve Çorum Abdalı olarak ikiye ayrılmaktadır. Mahalle muhtarları ile yaptığımız görüşmeler sonucu 5170 Romanın Uşak'ta yaşadığı bilgisine ulaşılmış olsak (Deniz, vd. 2015b: 488) da, gözlemlerimiz neticesinde Uşak kenti genelinde 6000 ila 7000 arasında Romanın yaşadığını ifade edebiliriz. Dünyanın çoğu bölgesinde Romanların karşılaştığı mahrumiyet ve ayrımcılık türleriyle Türkiye ve Uşak Romanları da karşılaşmaktadır. Roman sorunları barınma, sağlık, eğitim ve istihdam alanlarında yoğunlaşmakta ve bu sorun alanları birbirini besleyerek Romanlara yönelik dışlamanın hem sebebi hem de sonucu olmaktadır. Bu kısır döngüyü anlatan bir AB metni şunları söylemektedir (EUMC, Mayıs 2006; 61): Romanların eğitimde maruz kaldığı doğrudan ve sistematik ayrımcılık ve dışlanmanın yanısıra yüksek orandaki istihdamsızlık, standart altı barınma ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişimlerinin yarattığı şiddetli fakirlik, dışlanma ve marjinalleştirme de eğitime katılım ve eğitimden yararlanma imkanlarını etkilemektedir. AB ayrıca Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İspanya, Fransa, Macaristan, İtalya, Polonya, Portekiz, Romanya ve Slovakya'dan oluşan 11 üyesindeki Romanların durumuna dair hazırladığı başka bir metinde (The Situation of Roma in 11 EU MemberStates, 2012), Romanların Roman olmayanlara göre iki ila beş kez daha fazla istihdamsızlığa maruz kaldığını (s.17), Yunanistan,Romanya, Bulgaristan gibi ülkelerde nüfusun %85'i sağlık sigortasına sahipken Romanlarda bu oranın %45'e kadar düştüğünü (s. 21), AB ülkelerinde ortalama her bir kişiye bir oda düşerken bu oran Romanlarda 1,5'tan 2,5'a kadar çıkmaktadır (s. 22). Görüldüğü üzere, Romanların toplumun diğer kesimleriyle uyumlaştırılmasının önündeki en büyük sorun alanları yukarıda da belirtildiği üzere, barınma, sağlık, eğitim ve istihdam alanlarıdır. Uşak Romanlarının da bu dört alanda kendilerinin dışlandığına ve kendilerine ayrımcılık uygulandığına dair güçlü kanaatlerinin var olduğunu yaptığımız saha çalışmaları desteklemektedir.

Peki, hal böyleyken merkezi ve yerel idari birimler ne yapmaktadır? Bu birimlerin bazen Roman adını geçirerek, bazen de dezavantajlı gruplar arasına dahil ederek Roman grupları için çeşitli önlemler almaya çalıştığı görülmektedir. Mesela 2014-2018 Onuncu Kalkınma Planının hedefleri ve politikalarından biri olan “2.1. Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum” başlığı altında

belirtildiği üzere “Yoksullukla mücadele, gelir dağılımının iyileştirilmesi, dezavantajlı kesimlerin gözetilmesi ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması konularında ve fırsat eşitsizliğinin gelecek nesillere sirayet etmesinin önüne geçilmesi” (2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 30) nitelikli insan gücünden oluşan güçlü bir toplum yapısı için kritik önemdedir. Ayrıca bu plana göre dezavantajlı grupların eğitimi süreciyle ilgili özel önlemler alınmalıdır. Mesela, “Deneyimli öğretmenlerin dezavantajlı bölgelerde ve okullarda uzun süreli çalışması özendirilecektir” (2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 32). Bu kapsamda yapılacak özel düzenlemeler eşitlik ilkesine aykırı sayılmamaktadır. Çünkü, Anayasada yapılan değişikliklerle kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik tedbirlerin ve dezavantajlı gruplar lehine yapılacak pozitif ayrımcılığın eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı hükmü getirilmiştir (2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 38). Bu bağlamda, “Gençlere ve çocuklara yönelik hizmetlerin bütüncül bir yaklaşımla sunulması ve yaygınlaştırılması amacıyla yeni bakanlıklar kurulmuş ve strateji belgeleri hazırlanmıştır. Çocuk ve gençlerin fırsat eşitliğinin artırılmasına yönelik sağlık sigortasının kapsamı genişletilmiş; şartlı eğitim ve sağlık yardımları, ücretsiz kitap, okul sütü ve taşınabilir eğitim uygulamaları geliştirilmiş; erken çocukluk eğitimi yaygınlaştırılmış ve okullaşma oranları artırılmıştır. Ayrıca gençlere yönelik burs, kredi ve barınma imkânları iyileştirilmiş, gençlik merkezleri ve kampları ile hareketlilik programları yaygınlaştırılmıştır. Dezavantajlı çocuk ve gençlere yönelik başta SODES olmak üzere sosyal destek programları yürütülmektedir. Gençlerin sosyal hayatta ve karar alma mekanizmalarında daha aktif rol almaları sağlanacak, hareketlilik programları özellikle dezavantajlı gençlerin katılımını artıracak biçimde genişletilip çeşitlendirilecektir (2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 41-42).” Yoksulluk, suça bulaşma riskinin yüksekliği, eğitim ve kültürel hayatın yetersizliği ve yüksek eğitim imkanlarına erişimin zorluğu, yoğun sosyal dışlanmaya maruz kalma nedeniyle dezavantajlı gruplardan biri sayılabilecek Roman ve Roman gibi yaşayanlar, düzenli ve sigortalı işlere erişim konusunda da sıkıntı yaşamaktadır. Bu bağlamda mahalli idarelere de iş düşmektedir. Bu nokta bahsi geçen kalkınma planında (s. 133) şöyle belirtilmektedir: “Mahalli idarelerin daha etkin, hızlı ve nitelikli hizmet sunabilen, katılımcı, şeffaf, çevreye duyarlı, dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözetken ve mali sürdürülebilirliği sağlamış bir yapıya kavuşturulması temel amaçtır.” Zafer Kalkınma Ajansı'nın halihazırda

yürürlükte olan TR33 Bölgesi Mevcut Durum Raporu (2010) dezavantajlı grupları sayarken kadınlar, özürülüler ve kırsalda yaşayanlar grubunu ele almasına rağmen, Roman grupları bu rapora girememiştir. Bu durum o dönem Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 19 Mart 2010 tarihinde Roman vatandaşlarından devlet adına özür dileyerek Roman açılımını başlattığı süreçle pek uyumlu görülmemektedir. Açılımın üzerinden 6 yıl geçmiş olmasına rağmen henüz Roman Strateji Belgesi'nin yazılmamış olması da ayrıca giderilmesi gereken ayrı bir sorundur. Bu konuda tamamen kişilerin meseleye bakışından kaynaklanan yerel sorunlar da karşılaşılmaktadır. Mesela, 2014 yılında Uşak Valiliği tarafından Zafer Kalkınma Ajansınca fonlanmak üzere üniversitede çalışan akademisyenlerden kentte bulunan Romanların toplumsal entegrasyonuna dair istenen bir proje, ilerleyen dönemde desteklenmemiştir.

Elinizdeki makale, 2014-2016 yılları arasında Uşak şehrinde yürüttüğümüz saha çalışması esnasındaki gözlemlerimizin Erving Goffman'ın damga teorisi etrafında ele alınmasıyla kotarılmıştır. Bu çalışma içerisinde mülakat notlarımızdan olabildiğince az istifade ettik. Bu durumun iki sebebi var; birincisi nispeten küçük bir yerleşim yeri sayılabilecek Uşak'ta, aşağıda da ifade edeceğimiz üzere, Romanlar konusunda herkesin bildiği sırların mevcudiyeti, ikincisi ise sosyal dışlanma hikayelerinin damgalanma hikayesiyle sıkı bağını ortaya koymayı öncelikle olmamız. Bu bağlamda elinizdeki çalışma, konuya dair diğer araştırmaların önünü açan bir işleve sahip olacaktır.

Damgalanma ve Romanlar

Yunanlılar “stigma” tabirini, bireyin ahlaki statüsünde olağandışı ve kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretleri kastetmek için kullanmışlardı. Bu işaretler, bedene kazılır ya da yakılır ve taşıyıcının bir köle, suçlu veya hain olduğunun delili olurdu. Hıristiyanlık döneminde ise, “stigma” ciltte ortaya çıkan ve Tanrının merhametine işaret eden yaralar ile fiziki bozuklukların bedensel işaretlerine atfediliyordu. Stigmanın günümüzdeki anlamına gelince, yabancıların dahil edilmesine müsait kişi kategorisindeki diğerlerinden farklı ve pek de rağbet edilmeyen bir sığata sahip olduğu yönünde deliller ortaya çıkabilir ve uç bir durumda bu kanıtlar, kişiyi baştan aşağı kötü, tehlikeli ve zayıf biri kategorisine sokabilir. Böylece karşımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp,

lekeli ve sakat, kaale alınmayan birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damga/stigma'dır. Zaman zaman buna başarısızlık, kifayetsizlik veya engel de denir. Goffman'ın stigma kavramsallaştırması birkaç farklı türde meydana çıkabilmektedir. Bunlardan biri de, "ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar"dır. Bunlar soy bağıyla aktarılabilir ve eşit bir biçimde bir ailenin tüm mensuplarına bulaşabilir. Şüphesiz, tanım gereği, damgalı kişinin pek de insandan sayılmayacağına inanırız. Bu zanna binaen, onun yaşamını zorlaştıran, birçok durumda düşünmeden de olsa etkili olan muhtelif ayrımcılıklar uygularız (Goffman, 2014: 29-34). Uşak kentinde yaptığımız saha araştırması kentte yaşayan Romanların –bazıları etnik kimliklerini mezhepsel aidiyetleri ile kapatmaya çalışsa da- gündelik hayatlarının hemen her anında etnik damgalarıyla yüz yüze yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen Ahmet (nâ-Roman, 25, Berber), araştırmacıya kentte çırak bulamadıklarından yakındıkları bir anda, araştırmacının o halde sana göçebelere çırak temin edelim teklifine karşı şöyle bir tepki vermiştir: "Hocam, sen ne diyorsun? Göçebeleri bırak buraya çırak olarak almayı müşteri olarak dahi dükkanıma girmelerini istemem. Geldikleri vakit boyuna karı kız muhabbeti yaparlar, onlar." Araştırmacının, "burası erkek berberi değil mi, zaten her zaman dediğin tarzda muhabbetler dönüyor burada" itirazı üzerine bir karşılık vermeyen Ahmet, sadece göçebelerin dükkanına girmesini istemediğini yinelemiştir.

Goffman (2014: 38-40), damgalı bireyin yaşamını temelde niteleyen şeyin, muğlak bir biçimde de olsa sıkça "kabullenme" denen mesele olduğunu ifade eder. Damgalı bireyin toplumsal kimliğinin lekelenmiş veçheleri, hem onunla ilişkide bulunan kişilerde hem de damgalı bireyin bizatihi kendisinde, onun da herkes gibi saygı görmeyi ve dikkate alınmayı hak ettiği beklentisi yaratır. Damgalı birey, arızı ve fiziki koşullar sebebiyle kendisi gibi engeli olanlara genelde kapalı olduğu düşünülen etkinliklerden birinde yetkinleşme çabası göstererek durumunu dolaylı olarak düzeltmeye çalışabilir. Yüzmeyi, sürüş yapmayı, tenis oynamayı veya uçak kullanmayı öğrenen aksak bir kişi ya da kayak ve dağcılık uzmanı haline gelen kör bir kişi bu gibi durumlara örnek teşkil eder. Damgalı bireyin, damgasını, "tali kazanımlar elde etmek", yani başka sebeplerden dolayı eline yüzüne bulaştırdığı şeyleri mazur göstermek için kullanması da muhtemeldir. Bu bağlamda Uşak örneğinde Roman gençlerin futbol takımı kurarak veya bu alanda hakemlik yaparak

kendilerini görünür ve kabul edilir kılmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Görülen o ki, *damgalı birey doğrudan veya dolaylı telafi mekanizmalarına başvurmaktadır*. Yukarda doğrudan mekanizmalara örnekler verdik. Doğrudan telafi mekanizmaları, kimliğe ilişkin önyargıları kırmak için rol üstlenmeyi; dolaylı telafi mekanizmaları ise kimlikle alakası ilk başta kurulamayan noktalarda elde edilen başarıları kimliğin lehine kazandırmak için tasarlanan bir senaryoyu oynamayı gerekli kılar. Uşak Romanları söz konusu olduğunda tarikat veya siyasi partiye katılımı doğrudan telafi mekanizmasına, futbol takımı kurma veya futbol hakemi olma girişimlerini ise dolaylı telafi mekanizmasına örnek vermek mümkündür. Uşaklı Romanların çocuklarının eğitim durumlarını ihtiyaç hiyerarşisinde geri plana atmalarının en büyük sebeplerinden biri olarak dile getirilen “Biz Romanız, okusak da bizi bi yerlere getirmezler” mazeretinin bir "mazur gösterme mekanizması" olarak işlediğini de ifade etmemiz mümkündür. Uşaklı Romanların dini tarikatlara ve milliyetçi siyasi partilere katılımı ile eğitim basamaklarına tırmanma ve kalıcı iş bulma arzusunu "tali kazanımlar elde etme" çabasına bağlamak mümkündür.

Damga toplumsal hafızaya öyle bir kazınmıştır ki, yukarda da belirtildiği üzere, gündelik hayatın hemen her anında onunla bir şekilde karşılaşmak mümkündür. Goffman'a (2014: 45-46) göre, karma temaslar sırasında (normal ve damgalı bireylerin temasları, AÇD), damgalı birey kendini “sahnedeymiş” hissetmeye, yani verdiği izlenimi (başkalarının yapmak zorunda olmadıklarını düşündüğü ölçüde) gözetim ve denetim altında tutmak zorunda olduğunu düşünmeye eğilimlidir. Üstüne üstlük, gündelik olayları yorumlamak için kullanılagelen alışılğıeldik şemaların da artık bir işe yaramadığını hisseder. Yapmayı başardığı en küçük bir şeyin bile, kendi özel durumu göz önüne alınarak takdire şayan ve dikkate değer birer başarı olarak değerlendirildiği yönünde bir hissiyata kapılır. Aynı zamanda kişi, küçük başarısızlıklarının veya münasebetsizliklerinin, damgalı farklılığının doğrudan bir dışavurumu olarak yorumlanabileceği hissiyatına sahiptir. Goffman'ın anlatımlarından şunu çıkarmak mümkündür, damgalı birey damgasızlarla toplumsal ilişkilerinde bir damgası olduğunu her daim hatırlamaktadır. Bu yüzden bir Türk'le/ Gacoyla/ na-Romanla/ Roman olmayan evli olmak Uşak Romanları örneğinde topluluk dışından biriyle kurulan ilişkide dile getirilecek ilk şeylerden biri olmaktadır. Keza işyerinde yaşanan can sıkıcı bir durum da, kendisine doğrudan bir şekilde ifade edilemese de, Roman kimliğiyle

ilişkilendirilmekte ve toplumun kendisine uyguladığı ayrımcılık öğelerinden biri olarak hatırlanmaktadır. Bu dile getirme ve hatırlama stratejileri, kuşaktan kuşağa aktarılan Roman toplumsal hafızasının öğelerini de belirlemektedir. “Türk beyinli” ibaresini pejoratif anlamda kullanan Uşaklı Romanlar, dillerini unutmalarına ve bazen mezhep değiştirmelerine rağmen kendilerinden kıskançlıkla esirgenen “Türk olabilme” ayrıcalığını bu şekilde istihkar etmektedir. Goffman (2014: 67-68) damgalı bireyin, damgasına ilişkin daha çocukluktan beri taşıdığı bazı yanılısamarları muhafaza ederek okul yıllarını geride bırakması mümkünse de hakikat vakti, büyük bir ihtimalle aşk maceraları veya bir iş başvurusu esnasında kendisini dayatacağını ifade ederken haksız değildir. Nitekim Uşak Romanları ile yaptığımız mülakatlar esnasında, Roman kimliğinin duygusal ve ekonomik ilişkilerde hep bir tersermeye olarak işlediğini gördük. Buna göre birbirini seven bir Roman ile bir gaco (na-Roman), gacunun ailesinin baskısıyla ayrılmak durumunda kalmakta; iş başvuruları kabul edilen Romanlar sigorta yaptırma aşamasında soyadları veya adreslerinin öğrenilmesinin hemen akabinde işten çıkarılmaktadırlar.

Uşaklı Romanların Roman kimlikleriyle maruz kaldıkları sorunlardan biri diğeri barınma meselesidir. Uşaklı Romanların çoğunun oturduğu ev kendisinin veya ailesinin mülküdür. Bu mülkler genellikle Roman mahallesi olarak anılan bölgelerde bulunur ve adeta bir getto gibi işler. Öyle ki araştırmamızın başında Emniyet birimlerinden off-the-record olarak, Roman mahallelerine girmememiz gerektiğini, oralarda başımıza kötü şeyler gelebileceğini duyduk. Hane mülkiyeti olmayan Romanlar ise, çok daha büyük bir sorunla karşı karşıyadırlar. Bu kişiler, genellikle Roman mahalleleri içinde veya çevresinde ev kiralamak zorundadırlar. Bir evden çıktıklarından ikinci bir ev kiralamak bu insanlar için ayrıca bir zulümdür. Telefon açarak kirada ve diğere şartlarda anlaştıkları ev sahipleriyle karşılaştıklarında, genellikle Roman olmayan ev sahipleri evlerini kiralamaktan ya cayarlar ya da birdenbire başka birine evlerini kiraladıkları akıllarına gelir. Benzer bir durum dükkanlar için de geçerlidir. Goffman mahallenin damgalı birey için anlamına değinirken şunları söyler: Damgalı bireyle aynı damgaya sahip olanlardan bazıları, böylesi bir damgaya sahip olmanın nasıl bir şey olduğuna ilişkin kendi deneyimlerinden hareketle kişiye bu hususta kimi püf noktaları öğretebilirler. Aynı şekilde, manevi destek almak için dayanabileceği, kendisini canı gönülden evinde hissettiği bir rahatlık sağlayan, gerçekten herhangi bir normal kişi gibi kabul gördüğü bir çevre sunabilirler. Bazı hususi

hizmetleri sağlayan kentsel muhitler vardır; bunlar fahişelere, uyuşturucu bağımlılarına, eşcinsellere, alkoliklere ve ayıplanan başka gruplara mekansal bir üs sağlarlar. Farklı türden dışlanmış insanlar buralarda bazen aynı mekanı paylaşırlar, bazen de paylaşmazlar. Son olarak şehrin içinde, etnik, ırksal veya dini temelli tam anlamıyla meskun mahaller vardır. Etnik temelli bir damgayı haiz kişiler buralarda hayli yoğunlaşmış durumdadırlar ve (benzer birçok gruplaşmanın aksine) bu topluluklarda temel örgütlenme birimi birey değil ailedir (Goffman, 2014: 51-55). Goffman her ne kadar etnik damgayı haiz kişilerin temel örgütlenme biçiminin aile olduğunu ifade etse de, Türkiye şartlarında bu birimin aşiret veya mahalle olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Uşaklı Romanların Demirci veya Elekçi kimliği ile oturdukları mahalleler, kendilerini tanımlarken çok sık referans verdikleri noktalarıdır. Romanlar kendi mahallelerinin kamusal hizmetlerden –Roman bir kadının mülakat esnasında bize belirttiğine göre sokakları yirmi yılda yalnızca bir kez, o da seçim öncesi süpürülmüştür- pek nadir faydalanabildiğini ifade etmişlerdir. Etnik damgalanmanın yol açtığı mekansal ayırışma bir süre sonra mekana dair mahrumiyetlere de yol açmaktadır.

Belirli bir damgayı sahip olan kişi, yüksek bir mesleki, siyasal veya finansal konuma bir kere yükseldiğinde –dahil olduğu damgalı gruba bağımlılığı ne olursa olsun- çoğu zaman, yeni bir kariyerin kendisine biçildiğini görür: dahil olduğu kategoriyi temsil etmek. Kendi gibi olanlar tarafından bir örnek olarak sunulmaktan kaçamayacak kadar fazlaca görünür ve önemli olduğunun farkına varır. Belli bir damgayı sahip biri, bir yasayı çiğnediğinde, bir ödül kazandığında veya türünün ilk örneği olarak bir yerde arz-ı endam eylediğinde yerel ahali, her defasında bunu dedikodu kabilinde dikkate alır; hatta bu tür olaylar, tüm toplumun genelinde kitle iletişim araçları vasıtalı aracılığıyla yankı da bulabilir. Her halükarda, söz konusu damgalı bireyinkine benzer bir damgayı sahip olanlar, kendilerini ansızın normaller tarafından etrafları sarılmış halde bulurlar ve itibar atfetme veya itibarsızlaştırma yönünde bir kıymetlendirmeye maruz kalırlar (Goffman, 2014: 59- 61). Uşak Romanları arasında üniversite tahsilini tamamlayarak muhasebecilik, hemşirelik ya da avukatlık gibi saygın meslekleri icra eden kişilerin ya topluluklarından kaçmak için başka şehirlere göç ettiğini ya da Uşak'ta yaşasa bile Roman kimliğini açığa vurmamak üzere bir hayat tarzı geliştirdiğini –mesela bir gacıyla evlenmek veya farklılığını etnik temelli değil de mezhepsel temelli olarak ortaya koymak gibi- görmek mümkündür. Bu durum herkesin bildiği sınırların varlığına yol açmaktadır. Başta yakın akrabaları olmak üzere topluluğun içindeki gençler tarafından rol model olarak

alınan bu kişiler, toplulukla direkt bağlarını kamuoyuna deklare etmeyerek bir tür gizlilik zırhına büründüklerini düşünseler de, bu zırhın sakladığı kimlik herkesin gizliden gizliye bildiği ve aslında takdir ettiği bir toplumsal başarıya da işaret etmektedir.

Damgalı bireyin daha büyük toplum içerisinde pek de statü yahut itibar sembolü sayılmayan damga sembollerinin dışında, Goffman'ın (2014: 81-87) kimlik karıştırıcılar adını verdiği toplumsal bilgi göstergeleri de mevcuttur. Hatta Goffman(2014: 87), kimi durumlarda bir bireyin birlikte olduğu insanların toplumsal kimliğinin, o kişinin toplumsal kimliğine ilişkin bir bilgi kaynağı olarak kullanılabileceğini ifade eder. Uşaklı Romanlar, büyük çoğunlukla görünür azınlık (visibleminority) kavramına dahil edilebilirler. “Göçebe”ler gerek fiziksel özellikleri ve kıyafetler, gerekse de yaptıkları işler, soyadları veya yaşadıkları mahalleler bağlamında kentin gündelik hayatında toplumun daha büyük toplumu tarafından kısa sürede tespit edilirler. Damgalı olmanın kısır döngüsü içerisinde üretilen önyargı ve dışlamalar derhal işlerliğe sokulur ve onlarla beraber görünen, takılan normal/damgasız kişilerin bile sakladığı bir damgasından şüphelenilir. Araştırma süresince pek çok rast geldiğimiz bu durum, aslında dışlama mekanizmalarının supabı görevi istihdam edilmektedir. Böylece bir Romana ev vermek, onunla romantik bir ilişki yaşamak hatta kısa süreli bile olsa alışveriş yapmak, normalin damgasızlığını lekeyebilecek “tehditkar” bir eyleme dönüşüvermektedir.

Sonuç

Goffman'ın damga teorisi, özellikle toplumsal dışlanma meseleleri söz konusu olduğunda sosyal bilimciler için çok önemli işaret taşlarını imlemektedir. Uşaklı Romanların hem mevzuat açısından görünmez olup, hem de kentin suç örüntüleri içerisinde önemli rol oynadıklarına dair sağduyusal bilgi çalışmamıza çıkış noktası olmuştur. Bu bağlamda, kentte yaşayan daha büyük grubun daha küçük bir grubu nasıl damgaladığı ve her iki grubun bu damgalama mekanizmalarıyla nasıl başa çıkabildiklerini ortaya koymaya çalıştık.

Uşak kentinde etnik damgalanma mekanizmalarıyla madunlaştırılan Romanların bu durumla başa çıkmak için bulduğu taktiklerden biri, göçebe olduklarını kabul etmek ama Roman kimliklerini reddetmek olmuştur. Uşakta yaşayan Romanların önemli bir kısmının Alevi olduğu belirtilmektedir (Deniz vd., 2015a : 810). Özellikle Alevi Roman toplumunun sözcülerinin böyle bir illüzyon peşinde oldukları görülmüştür. Fakat temsil iddiasında oldukları

Alevi Roman toplumu (Demirciler, Romlar), yirmi-otuz yıllık süreç içerisinde Sünnileşen akrabaları (Elekçiler, Lomlar) gibi Roman kimliğine sahip çıktığı müşahede edilmekte, hatta kendisini tüm pejoratif manalarına rağmen Çingene olarak tanımlamaktan bile rahatsız olmayanlara rastlanmaktadır.

Gündelik hayatın içerisinde Roman oldukları gerçeğiyle her an yüzleşmek zorunda kalan kişiler, bir süre sonra doğrudan ve dolaylı telafi mekanizmalarıyla bu durumla başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Dini tarikat veya milliyetçi siyaset tarzlarına yakınlıkları ile futbol takımı kurmaları ve bu spor dalında hakemlik yapmalarını bu şekilde anlamlandırmak mümkündür. Bazen de, yaşanan başarısızlıklar kişisel gayret eksikliğinden önce dışlanan kimliğe fatura edilebilmektedir. Damgalı birey, normal bireylerle ilişkisinde damgasından kurtulduğunu sandığı özelliklerini –bir gacoyla evlilik gibi-benlik sunumunda (Goffman, 1956) ön plana çıkarmakta, kendisiyle aynı damgaya sahip kişiler arasında ise farklı dil oyunlarına –Türk beyinli ibaresini pejoratif anlamlar yükleyerek kavramsallaştırmak gibi-başvurmaktadır.

Etnik damgaya sahip olan bireyler hemen her toplum içerisinde gettolaşmak zorunda kalmaktadırlar. Benzer bir durumu Uşak şehrinde de görmek mümkündür. Romanlar kendi mahallelerinin kamusal hizmetlerden yeterince yararlanamadığını söylerken, bir yandan da kendilerini ancak kendi üretimleri olan bu mekanlarda rahat hissettiklerini ifade etmektedirler.

Damgalarının kendilerine dayattığı tüm önyargı ve dışlama mekanizmalarına göğüs gererek, gacolar gibi üniversite tahsiliyle yapılabilecek itibarlı bir işe sahip olan Romanlar, ya akraba çevresinin bulunduğu kentten –örneğimizde Uşak- uzaklaşmak, ya da Roman kimliğini çeşitli taktikler yoluyla –bir gacoyla evlenmek yahut mezhepsel kimliğini ön plana çıkarmak vs.- gizlemek durumunda kalmaktadırlar. Böylece benlik sunumuna dahil edilmeyen Romanlık, daha büyük toplumun gözünde kötücül kalmaya devam ederken, topluluk içerisinde yetişen yeni bireylerin rol model ihtiyacı da tam olarak giderilememektedir.

Damgalı bireyin sahip olduğu farz edilen damga sembolleri, toplumun itibar sembolü saydığı göstergelerin karşısını oluşturmaktadır, adeta. İtibar statülerinden birine veya birkaçına sahip olabilen damgalı birey, kimlik karıştırıcı semboller sayesinde kendisini yeniden tanımlama imkanına sahip olduğu zannına meyletmektedir. Oysaki daha büyük toplumun gözünde bırakın kimlik karıştırıcı sembollerin yeni bir kimlik iddiasına temel teşkil etmesini, bütünüyle gaco olduğu bilinen bireylerin bile Romanlarla bir şekilde

ilişki kurması dahi onlar için na-Roman olmalarını tehdit eden bir göstergeye dönüşür. Dışlama mekanizmaları böylesine ince uygulamalarla toplumsal sınırların korunmasına dair her türlü tehditten azade hale getirilmektedir.

Kaynakça

Estimates on Roma population in European countries, (tarihsiz), <http://www.coe.int/en/web/portal/roma>: 08.03.2016.

EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia), Mayıs, 2006. *Roma and travellers in public education*, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/179-roma_report.pdf, 08.03.2016.

Deniz, M; Deniz, A. Ç.; Diktaş, A. ve Balcıoğlu, M. (2015b). "Rom and lom People in Uşak City: Smiths (Demirciler) and Sieve Makers (Elekciler)", (ed.: R. Efe, M. Ayışığı, Ö. Düzbakar, M. Arslan) *Turkey at the Beginning of 21st Century: Past and Present*, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

Deniz, M., Deniz, A. Ç., Diktaş, A., Balcıoğlu, M. (2015a). Türk Kültür Coğrafyasının Bir Ögesi Çingeneler-Romanlar, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi 04-05 Mayıs 2015 Saraybosna/Bosna Hersek Tam Metin Bildiriler Kitabı (ss. 803-817) Denizli: Pamukkale Üniversitesi E-Yayımları.

Doğanay, H. ve Deniz, M. (2014). Ulaşım sistemleri ve Uşak, Doğu Coğrafya Dergisi, 32, 1-26.

Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Science Research Centre.

Goffman, E. (2014). *Damga: örselenmiş kimliğin idare edilişi notlar*, (Çev.: Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı) Ankara: Heretik Yayıncılık.

TC Zafer Kalkınma Ajansı. (2010). *TR33 Bölgesi (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak) Mevcut Durum Raporu* <http://www.zafer.org.tr/bolgemiz/planlama-faaliyetleri/tr33bolgesi-mevcut-durum-raporu>, 08.03.2016.

TC Kalkınma Bakanlığı. (2013). 2014-2018 Onuncu Kalkınma Planı, Ankara.

The Situation of Roma in 11 EU Member States, (2012), http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf, 08.03.2016.

Türkiye'deki Kürtlerin Sayısı. (06.06.2008), <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-deki-kurtlerin-sayisi-/yasam/magazin-detay/06.06.2008/873452/default.htm>, 08.03.2016.